

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.149>

І. М. Довбань
кандидат юридичних наук
orcid.org/0000-0002-7872-1452

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ

У статті визначено поняття індивідуально-профілактичного запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, під яким слід розуміти комплекс різнорідних заходів, що ґрунтуються на кримінологічних знаннях про специфічні антисуспільні риси державних службовців, які вчиняють злочини, індивідуальному кримінологічному прогнозуванню їх виникнення та розвитку і спрямовані на виявлення і припинення, упередження формування, вчасну діагностику та нейтралізацію, обмеження можливостей кримінальної протиправної діяльності.

Основними напрямками індивідуально-профілактичного запобігання щодо конкретного державного службовця є: виявлення «небезпечних» категорій співробітників; встановлення осіб, непридатних або малоприсадибних до певної діяльності; підбір резерву для висунення на керівні посади: формування професійно важливих якостей для резерву на висунення; стимулювання самовиховання і саморозвитку особистості у структурі резерву на висунення; визначення рівня антикорупційної стійкості особистості; поліграфічне дослідження особи; моніторинг особистісних ознак, матеріального становища і способу життя державного службовця.

Об'єктами індивідуально-профілактичного запобігання серед державних службовців є не лише суб'єкти вчинення, які допустили порушення службової дисципліни та мають відхилення в поведінці, а й імовірні порушники («групи ризику»). Предметом такого запобігання є зовнішні та внутрішні чинники впливу, зокрема: поведінка та спосіб життя службовців; специфічні соціально-правові, кримінологічні та моральні ознаки особи службовця, які можуть свідчити про їхню антисоціальну спрямованість; сімейно-побутове середовище; наявність систематичних конфліктних ситуацій та протиріч між колегами по роботі тощо.

Звернено увагу, що в кожному конкретному випадку на основі типової моделі індивідуального кримінологічного прогнозу необхідно розробляти прогностичну модель, що найповніше враховувала б широкий спектр особистісних якостей та властивостей державного службовця, який об'єктивно потребує профілактичного впливу, і на його підставі – спеціальні тактичні заходи індивідуального запобігання.

Ключові слова: індивідуальний рівень, запобігання, кримінологічний прогноз, корупційні злочини, державні службовці.

Dovban I. M. INDIVIDUAL MEASURES FOR THE PREVENTION OF CRIMES COMMITTING BY PUBLIC SERVANTS

The article defines the concept of individual prevention of crimes committing by public servants, which should be understood as a set of disparate measures based on criminological knowledge of specific anti-social traits of public servants who commit crimes, individual criminological forecasting of their occurrence and development and aimed at detecting and cessation, prevention of formation, timely diagnosis and neutralization, limitation of criminal illegal activities.

The main areas of individual prevention for a particular public servant are: identification of “dangerous” categories of employees; identification of persons unfit or unsuitable for certain activities; selection of a reserve for nomination to management positions: formation of professionally important qualities for a reserve for nomination; stimulating self-education and self-development of the individual in the structure of the reserve for nomination; determining the level of anti-corruption resilience of an individual; polygraphic examination of a person; monitoring of personal characteristics, financial status and lifestyle of a public servant.

The objects of individual prevention among public servants are not only the perpetrators who have violated official discipline and have deviations in behavior, but also probable violators (“risk groups”). The subject of such prevention is external and internal factors of influence, in particular: behavior and lifestyle of employees; specific socio-legal, criminological and moral characteristics of an employee, which may indicate their anti-social orientation; family and household environment; the presence of systematic conflict situations and contradictions between colleagues, etc.

Attention is drawn to the fact that in each case on the basis of a typical model of individual criminological prognosis it is necessary to develop a prognostic model that would take into account a wide range of personal qualities and characteristics of a public servant who objectively needs preventive action, and on its basis – special tactical measures of individual prevention.

Key words: individual level, prevention, criminological forecast, corruption crimes, public servants.

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що індивідуально-профілактичні заходи запобігання здійснюються щодо державних службовців, від яких із високою ймовірністю можна очікувати вчинення злочинів, їх визначення посідає важливе місце в системі запобіжної діяльності уповноважених суб'єктів. Специфічними особливостями індивідуальної профілактики є, по-перше, те, що вона як захід боротьби зі злочинністю здійснюється лише стосовно тих осіб, які не дотримуються норм соціальної поведінки (моралі та права); по-друге, вона пов'язана не тільки із заходами виховного впливу, а й із примусом; по-третє, досягнення кінцевої мети індивідуальної профілактики здійснюється за рахунок використання заходів, як правило, гласного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу написання статті становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: В.С. Батиргареевої, І.Г. Богатирьова, О.Ю. Бусол, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, А.Л. Гуриної, І.М. Даньшина, С.Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О.М. Джужі, А.І. Долгової, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, І.І. Карпеця, І.М. Клеймьонова, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, В.В. Лунєєва, В.К. Максимова, О.А. Мартиненка, М.І. Мельника, В.А. Мисливого, П.П. Михайленка, А.А. Музики, О.В. Старкова, В.О. Тулякова, В.І. Шакуна та ін.

Водночас низка теоретичних і практичних питань, пов'язаних з удосконаленням заходів запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

Постановка завдання. Метою статті є визначення індивідуально-профілактичних заходів запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науці під індивідуальним запобіганням злочинам розуміють різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, яка передуює виникненню злочинного наміру [1, с. 146].

Поряд із тим серед кримінологів є й інший підхід, а саме: зазначений напрям запобіжної діяльності як окремо взятий вони не виокремлюють, відносячи індивідуальне запобігання злочинам до змісту та одного з видів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам [2, с. 39].

Попри це, науковці єдині в тому, що основним завданням індивідуальної запобіжної діяльності є усунення загрози потенційного злочину [1, с. 146]. Більш того, як у зв'язку із цим слушно зауважив А.П. Закалюк, той факт, що теорія запобігання злочинності в певній частині,

зокрема в теоретичному обґрунтуванні запобіжних заходів, тактики і методики їхнього застосування тощо, ніби виходить за межі теорії кримінології та користується здобутками інших наук, наприклад педагогіки, психології, соціології тощо, не є аргументом для «відокремлення» теорії запобіжної діяльності від теорії кримінологічної науки [3, с. 325].

До об'єктів індивідуального запобігання злочинам В.В. Голіна відніс такі: поведінка та спосіб життя осіб, із високою ймовірністю схильних до вчинення злочину; соціальні елементи їхньої особистості, які відображають антигромадську спрямованість; соціально значущі під час формування і реалізації особистості деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі, криміногенні умови оточуючого особу середовища та життєвого укладу; інші довготривалі обставини, які сприяють створенню криміногенної ситуації і полегшують вчинення злочину [2, с. 39].

Основними напрямами індивідуально-профілактичних заходів щодо конкретної особи необхідно визначити:

- виявлення «небезпечних» категорій співробітників;
- встановлення осіб, непридатних або малопридатних до певної діяльності;
- підбір резерву для висунення на керівні посади: формування професійно важливих якостей для резерву на висування;
- стимулювання самовиховання і саморозвитку особистості у структурі резерву на висування.

Основними завданнями психологічного обстеження кандидатів на заміщення вакантних посад державної служби є:

- оцінка (вивчення) ділових і особистісних якостей кандидатів;
- вивчення біографічних та інших даних кандидатів;
- проведення порівняльного аналізу матеріалів психологічного обстеження і вивчення кандидатів, індивідуальні особливості яких забезпечують оптимальну адаптацію до умов і характеру майбутньої діяльності і дозволяють прогнозувати подальший розвиток професіоналізму [4, с. 127–128].

Під час професійного психологічного відбору кандидатів на державну службу із застосуванням загальновідомих психодіагностичних методів доцільно приділяти увагу таким характеристикам, як:

- нервово-психічна стійкість;
- морально-етичні принципи;
- характеристики психічних процесів (пам'ять, увага, мислення, особливості сприйняття);
- адаптивні можливості особистості;
- мотивація обрання служби.

У межах вищезазначеного важливим постає питання, пов'язане з визначенням рівня антико-

рупційної стійкості особистості. Із точки зору психологічних особливостей кожна людина завжди індивідуальна, складно передбачувана, і мотивація її поведінки часто суперечлива та не відповідає вимогам життєвої ситуації, що склалася. Це визначає особливу значущість вирішення проблеми ретельного вивчення психологічних особливостей, особливо – складових частин антикорупційної стійкості кожної службової особи.

Антикорупційна стійкість – це інтегральна психологічна якість, що реалізується в мотивації суб'єктів професійної діяльності, моральних якостях, термінальних цінностях та відображається в ситуаціях корупційного тиску. Аналіз доступних наукових першоджерел дозволяє стверджувати, що специфіковані методики, спрямовані на виявлення рівня антикорупційної стійкості, в теперішній час відсутні. Водночас із метою оцінки антикорупційної стійкості кандидатів на посаду державного службовця може бути використана схема, яка поєднує комплексний аналіз результатів застосування методик «Самооцінка мотивації схвалення» (Д. Марлоу) [5]; «Самооцінка направленості конфлікту» [6]; «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча (адаптація Гоштаутаса, Семенова та Ядова) [7]; «Структура особистості та колірний тест М. Люшера» [8]; «Визначення типу професій» Є. О. Клімова [9], мотиваційного тесту Ф. Герцберга, методики діагностики ступеня задоволеності основних потреб В.В. Скворцова [10]. Важливо пам'ятати, що тільки 17% претендентів характеризуються беззаперечним (відповідно до результатів психодіагностики) високим рівнем антикорупційної стійкості, оскільки мають активну антикорупційну установку. Виходячи із цього, результати психодіагностичного дослідження мають виключно рекомендаційний характер [4, с. 130].

Поліграфічне дослідження проводиться з метою отримання додаткової (прихованої) інформації, що має значення для загальної оцінки обстежуваного і становить собою проведену за спеціальними методиками бесіду з фіксацією психофізіологічних реакцій обстежуваного на запитання [11].

Основними завданнями поліграфічного дослідження є отримання інформації за такими напрямами (темами):

- виявлення негативних мотивів під час вступу на службу в державні органи, призначення на посаду;
- виявлення розладів у поведінці, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин;
- уточнення анкетних даних (використання підроблених документів тощо);
- виявлення можливих позаслужбових ділових (особистих) зв'язків із кримінальними елементами;

– виявлення наявності шкідливих нахилів і деяких особливостей життєдіяльності (зловживання алкоголем, азартні ігри тощо);

– виявлення протипоказань до служби (роботи) медичного характеру;

– виявлення фактів вчинення в минулому антисоціальних вчинків (притягнення до кримінальної відповідальності тощо);

– виявлення фактів, що перешкоджають продовженню служби в державних органах (факти корупції, хабарництва, зловживання службовим становищем).

Подальше індивідуально-профілактичне запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, має включати моніторинг за такими напрямами:

1) наявність ознак: безвідповідальність, недалекоглядність, недбалість тощо. Усі ці якості особистості можуть і часто призводять до того, що людина порушує правила, інструкції і закони;

2) страх шантажу, наявність вразливих місць. Небезпека шантажу збільшується разом із тими можливостями, якими володіє об'єкт впливу;

3) раптова зміна матеріального становища. Життя не за доходами. Раптове, дуже швидке, поліпшення матеріального становища, причини якого непрозорі чи здаються нереальними, є важливою ознакою можливості вчинення особою протиправних діянь. Раптове погіршення матеріального становища може бути пов'язане з потраплянням особи в якісь борги, необхідністю відкуповуватися та займатися врегулюванням певних проблем;

4) демонстративність поведінки, кошовності, ексклюзивів, марнославство. Чим яскравіше проявляється демонстративність поведінки, тим більш схильний бути керованим її носій. Чим сильніше виражено в особі марнославство, тим імовірніше, що його носій стане об'єктом маніпуляцій;

5) бажання зберегти посаду, коли очевидно, що людина її переросла. Цей чинник дуже важливий, якщо людина контролювала якесь джерело потенційного доходу або збагачення. Часто справжня причина відмови в тому, що співробітник боїться, що з його відходом оприлюдняться всі ті порушення, які були вміло приховані;

6) інтриганство. Одна заздрісна особа здатна в найкоротші терміни зруйнувати те, що зробили десятки працівників. Може йтися як про психологічну атмосферу в колективі, так і про технології. Одним із типових способів погіршення атмосфери в організації є «плетіння інтриг» і «нашіптування»;

7) інтерес до інформації, що є комерційною таємницею. Якщо особа, до службових обов'язків якої не входить володіння тією чи іншою комерційною інформацією, докладає наполегливі і ціле-

спрямовані зусилля, щоб отримати закриті для неї дані, це може свідчити про наявність у неї певних планів і мотивів корисливої спрямованості;

8) великі покупки за останні два-три місяці. Якщо особа здійснює низку великих покупок, то це істотно змінює її фінансове становище. Існує можливість, що вона тепер комусь чимось зобов'язана (залежна);

9) великий борг. Якщо наявність боргу пригнічує і значно змінює життя особи, то вона, прагнучи швидше поліпшити своє становище, може здійснити необдумані вчинки, які призведуть до ще більших проблем;

10) наявність судимості. Наявність судимості знижує благонадійність особи незалежно від її особистісних якостей. У більшості випадків судимість береться до уваги, навіть якщо вона була згодом знята або погашена;

11) нестійкість до стресів. Люди по-різному переносять стресові ситуації. Якщо особа не стійка до стресу, це може призвести до небажаних наслідків;

12) погані житлові умови й інтенсивне бажання їх змінити. Бажання мати свій будинок і зрозуміле, і виправдане, і розумне. Але іноді способи досягнення мети перебувають у конфлікті із прийнятими правилами і законами. Для деяких людей бажання поліпшити житлові умови настільки важливе, що вони можуть порушити норми, якщо це наблизить їх до заповітної мети;

13) приналежність до закритих малих неформальних груп, сект. Член закритої малої групи дивиться на інших людей абсолютно по-іншому, ніж на своїх колег (партнерів, учасників). Належність до групи створює кордон «ми – вони». Створення такого розрізнення – істотна і неодмінна частина групових процесів;

14) пристрасть до алкоголю, наркотиків. Ці залежності руйнують вольові здібності особистості і людина багато чим може поступитися за можливість тимчасово поліпшити свої статки;

15) різкі зміни настрою протягом дня. Різкі перепади настрою: плаксивість, швидка стомлюваність у загальному сенсі є ознаками високої нервово-психічної напруги, причиною якої може бути вчинене і посилено приховуване порушення;

16) різка зміна соціального статусу. Як тільки особа переходить на інший соціальний рівень, особливо, якщо це відбувається дуже швидко, до неї починають пред'являтися нові вимоги;

17) пристрасть, прагнення володіти чимось. Основна проблема людини, яка пристрастно бажає чогось, – це те, що вона вже готова до будь-яких жертв, і вони їй не бентежать, якщо вона стане на крок ближче до своєї мети.

Об'єктами індивідуально-профілактичного запобігання серед державних службовців є не

лише суб'єкти вчинення, які допустили порушення службової дисципліни та мають відхилення у поведінці, а й імовірні порушники («групи ризику»). Предметом такого запобігання є зовнішні та внутрішні чинники впливу, зокрема: поведінка та спосіб життя службовців; специфічні соціально-правові, кримінологічні та моральні ознаки особи службовця, які можуть свідчити про їх антисоціальну спрямованість; сімейно-побутове середовище; наявність систематичних конфліктних ситуацій та протиріч між колегами по роботі тощо.

Окрім викладеного, треба мати на увазі, що в кожному конкретному випадку на основі типової моделі індивідуального кримінологічного прогнозу необхідно розробляти прогностичну модель, що найповніше враховувала б широкий спектр особистісних якостей та властивостей державного службовця, який об'єктивно потребує профілактичного впливу, і на його підставі – спеціальні тактичні заходи індивідуального запобігання.

Висновки. Отже, під індивідуально-профілактичним запобіганням злочинам, що вчиняються державними службовцями, варто розуміти комплекс різномірних заходів, що ґрунтуються на кримінологічних знаннях про специфічні антисуспільні риси державних службовців, які вчиняють злочини, індивідуальному кримінологічному прогнозуванню їх виникнення та розвитку і спрямовані на виявлення й припинення, упередження формування, вчасну діагностику та нейтралізацію, обмеження можливостей кримінальної протиправної діяльності.

Основними напрямками індивідуально-профілактичного запобігання щодо конкретного державного службовця є: виявлення «небезпечних» категорій співробітників; встановлення осіб, непридатних або малоприсаєданих до певної діяльності; підбір резерву для висунення на керівні посади: формування професійно важливих якостей для резерву на висунення; стимулювання самовиховання і саморозвитку особистості у структурі резерву на висунення; визначення рівня антикорупційної стійкості особистості; поліграфічне дослідження особи; моніторинг особистісних ознак, матеріального становища і способу життя державного службовця.

Література

1. Кримінологія : підручник / Голіна В.В., Головкін Б.М., Валуська М.Ю. та ін. ; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
2. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

4. Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування : навч. посіб. / О.І. Кудерміна, Л.І. Казміренко, В.Г. Андросюк, А.Б. Фодчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 162 с.
5. Методика діагностики самооценки мотивації одобрения (Шкала лжи) Д. Марлоу и Д. Крауна. *Практическая психодиагностика. Методики и тесты*: учеб. пособие : ред. и сост. Д.Я. Райгородский. Самара : Изд. дом Бахрах, 2001. 711 с.
6. Тест описания поведения К. Томаса (адаптация Н. В. Гришиной). *Психологические тесты* / под ред. А.А. Карелина: в 2 т. Москва : Моск. психолого-социальный ин-т. Т. 2. 2001. 517 с.
7. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. Самара : Самар. ун-т, 1995. 331 с.
8. Райгородский Д.Я. Практическая диагностика. Методики и тесты: учеб. пособ. Самара : Изд. дом «БАХРАХ», 1998. 672 с.
9. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособ. Ростов н/Д : Феникс, 1996. 512 с.
10. Занюк С.С. Психологія мотивації : навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 304 с.
11. Мотлях О.І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : монографія. Київ : Освіта України, 2012. 394 с.